

Antropomorfik Kapların Anadolu Coğrafyasındaki Tipolojisi

Göknil Arda¹

Özet

Bu çalışmamızda “Eskiçağ Anadolu’sunun Antropomorfik Kapları”nı ele aldık. Eskiçağ kültürü araştırmalarımızda bu konuyla ilgili fark ettiğimiz bazı eksiklikleri gidermek hem alanımıza yeni katkılar sağlayacak hem de bu alanda uluslararası bağlantıları ortaya çıkaracaktır. Başka bir ifadeyle kültürel akışın uluslararasındaki önemini vurgulayacak ve dolayısıyla bu alanın global bütünlüğünü sağlayacaktır. Çalışmamızda Anadolu coğrafyasında ortaya çıkarılmış antropomorfik kapların, taramızdan düzenlenmiş kap biçimsel, bezemesel ve kronolojik tipolojisine yer verilmiştir.

1. Giriş

İnsanların en eski çağlardaki sosyolojik ve inançlarına özgü yaşam biçimleri daima merak konusu olmuştur. Geçmişini aydınlatmaya yönelik olarak yapılan arkeolojik araştırmalarla ortaya pek çok nesne konulmaktadır. İnsanların sosyo-kültürel yaşamlarıyla ilgili olan bu nesnelere arasında çanak-çömlekler, aletler, süs eşyaları, mobilya aksamaları, yazılı belgeler vb. gibi birçok buluntu yer almaktadır. Prehistorik çağlara ait nesnelere içinde ayrıcalıklı yapı arz eden parçalar da bulunmaktadır. İşte bu ayrıcalıklı örneklerden bir grup, antropomorfik kaplardır.

Kaplar üzerinde insan yüzünün şekillendirilmesinin yanı sıra kapların insan vücudunu yansıtan biçimlendirilmesi, daha sonraki sanat olaylarına da bir zemin teşkil etmiştir. Söz konusu kapların üretim amacının ne olduğu, sosyal yaşamıyla ilişkisi gibi konular başka bir çalışmada ayrıca ele alınacaktır. En erken dönemlerden itibaren görülen bu sembolizmin daha da gelişerek farklı kap formlarında ve farklı uygulamalarla bile olsa geç dönemlerde de görülmesi, bu sanat anlayışının devamını göstermesi açısından önemlidir.

Bezemeleri ve kap formları açısından diğer çanak çömlek örnekleri arasında farklı bir yapıya sahip antropomorfik kapların önemi bilinmekle beraber,

1 Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, goknilarda@ardahan.edu.tr. Orcid: 0000-0003-3643-8787

bu konu hakkında Ülkemizde hemen hemen hiçbir çalışmanın yapılmamış olması bilim adına bir eksiklik olarak görülmektedir. Ayrıcalıklı bir yapıya sahip antropomorfik kapların, üzerindeki insan yüzü bezemesi ve insan vücudu şeklinde biçimlendirilişi açısından bir tipolojisi yapılmaya çalışılmıştır. Bilindiği kadarıyla bugüne kadar böyle bir tasnifin yapılmamış olması, bu çalışmaya ilk olma özelliği kazandırmaktadır.

1.1. Antropomorfizm (*Anthropomorphismus*) ve Antropomorfik Kavramları

Yunanca “*anthropos*” kelimesi “insan”, “*morphé*” ise “vücut yapısı” anlamına gelmektedir (Brockhaus, 1986: 633; Yazoğlu, 1998: 259-273). Kelime olarak insanın fiziki yapısına ait, insana benzer, insana özgü anlamlarına gelen “antropomorf”, felsefi bir terim olarak “Antropomorfizm” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Brockhaus, 1986: 633; Ökse, 1999: 69, No. 764, Şek. 17). İnsanlara özgü özelliklerin veya davranışların insanüstü varlıklara, Tanrı’ya veya Tanrılara atfedilmesi, yoluyla somut bir şekilde sunulması anlayışıdır. Başka bir ifadeyle, insan olmayan bütün varlıkları insanmışlar gibi düşünen, “İnsan biçimcilik” olarak da tanımlanan “Antropomorfizm”, Tanrı veya Tanrıların, insan vücuduna, bilincine, duygularına, duyularına, düşüncelerine vb. özelliklerine sahip olduğu inancıdır (Hançerlioğlu, 1967; Brockhaus, 1986; Yazoğlu, 1998; Karlsson, 2011: 107-122; Türk, 2012: 189-217; Karataş, 2013: 70-72, 77; Andrews ve Huss, 2014: 711-729). Din dilinin ne olduğu ve işlevselliği hakkında pek çok yaklaşım bulunmaktadır. Çağlayan, bu tartışmaların gereksizliğini, önemli olanın din dilinde aşırı sembolizme, katı doğrulamacılığa ve anlambilimin dışına taşma gibi tutumlara yönelmemek olduğunu, denejciliğe verdiği önem dolayısıyla pozitivistlerin öncüleri arasında sayılabilecek olan David Hume’un Tanrı hakkında konuşurken aşırı teşbihî/antropomorfizm dile müracaat edilmesinin sorunlara davetiye çıkaracağını savunduğunu belirtmektedir. Dinin sembolik dili olarak ise antropomorfizmde Tanrı, insana son derece benzeyen fakat birtakım insanüstü güçlere sahip olağanüstü bir “varlık” haline gelmekte (Çağlayan, 2014: 50 vd.), dolayısıyla da onu oluş-yok oluş şeklinde işleyen kategorik yapının içine dâhil etmektedir (Tokat, 2009: 83).

Antik çağ tabiat filozofları tarafından varlığın ilk sebebi olarak görülen su-hava-toprak-ateş, aynı zamanda Tanrı olarak algılandıklarını gösteren verilere sahiptir. Homeros’un anlattığı, ahlaki bakımdan insanlardan pek üstünlükleri olmayan bu eski Yunan tanrıları, Aristoteles’in de belirttiği gibi “ölümsüz insanlar” idi. Bu anlayışla ilk mücadele eden, bununla birlikte “insan biçimciliğin” dinlerin temel niteliği olduğuna inanan kişi Xenophanes’tir. MÖ 6. yy.da antropomorfizmin dinlerin özelliklerinden biri olduğu-

nu savunmakta, o dönemde ifade edilen şekline karşı çıkmakta, bunu eleştirirken Homeros ve Hesiodos'un insanlar arasında ne kadar ayıp ve kusur varsa hepsini Tanrılara yüklediklerini söylemektedir (Yazoğlu, 1998: 260 vd; Yıldırım, 2010: 66 vd.): *“Tanrılar hırsızlık ederler, yalan söylerler, eşlerini aldatırlar. Sonra: Ölümlülere sanıyorlar ki, tanrılar da kendileri gibi doğmuşlardır, kendileri gibi giyinirler, kendilerinin biçimindedirler. Nitekim Habeşler tanrıların kendileri gibi kara ve yassı burunlu; Trakyalılar sarışın ve mavi gözlü olarak düşünürler. Böyle olunca atların, arslanların elleri olup da resim yapabilselerdi, atlar tanrıların at gibi, arslanlar da arslan gibi çiçeklerdi. Oysa, tanrılar ne arslan biçimindedirler, ne zenciler gibidirler, ne de Yunan heykellerinde olduğu gibi insan kılığındadırlar.”* Xenophanes'e göre, Tanrıları insanlara özgü örneklemeye göre davranışlar yapıyor şeklinde tasvir etmek, Tanrının terbiye etme konusundaki ahlak anlayışıyla birleştirilemez.

Antropomorfizm, “doğa halkları” denilen insanların ve çocukların özellikle soyut yeteneklerini (abstrak) ve naif-gerçekçi (realist) yaşantılarını karakterize eder. Teolojik anlamda ise sosyomorfik ve biyomorfik model düşüncelerinin özel bir durumu olarak Tanrılar, insan şekillerinde ve insanlar gibi reaksiyon gösterip, insanlar gibi davranış sergilerler şeklinde düşünülmüşlerdir. Bu felsefi bakış açısına her türlü doğa fenomeni, hayvanlar, yıldızlar vb. ayrıca Tanrı tasvirlerini içeren konular girer. Antropomorf tasvir şeklinde bir kişileştirme olayı vardır ve bu kişileştirme ile insanların Tanrılarla olan birlikteliği ve iletişim kurmaları sağlanmış olur. Bu temel eleştirinin yanı sıra insanlara ait görünüş şeklini sadece Tanrısal bir görünüşün şekli olarak algılayan teolojik varsayımlar (*Epiphany*) da vardır. Antropomorf ve Teriomorf yapılar arasındaki değişme veya karışık yapılar halinde tasvir etme birbirleriyle ilişkiye sokulan anlatımlardır. Böylece antropomorf gösterimler konusunda bir eleştiri ortaya çıkmıştır, buna göre Tanrının varlığı onun görünüşünün çizgilerle ifadesinden bağımsızdır. Bununla birlikte antropomorf Tanrı tiplerinin savunuculuğunu yapan bir görüş vardır: İnsan, özellikle kral, Tanrının tasviridir veya Tanrı insanı kendi görünüşüne göre yaratmıştır. Böyle bir temele dayandırılan ilişkinin bu şekilde gösterilmesiyle, sadece Tanrı antropomorf özellikte görülmez, aksine insan da teomorf özellikte görülür (Brockhaus, 1986: 633, 634). Antropomorfik düşünceyi, *“doğadaki her şey insanı nitelikler yükleyerek onların davranışlarını ya da duruşlarını anlamlandırma gayreti”* olarak yorumlayan Uhri, bu düşüncenin *“günümüzden yaklaşık 40 000 yıl önce, insanın farklı akıllarının arasındaki duvarların yıkılmaya başlaması ile ortaya çıktığı düşünülen kültürel patlamanın bir sonucu olarak doğduğu”* varsayımını ileri sürer (Uhri, 2014: 39, 76).

Plessner, “sadece ve açık seçik olarak insanlara özgü bir tekel olan taklit etme yeteneği bugüne kadar ortadan kaldırılması mümkün olmayan antropomorflardan birisidir” görüşünde olup antropomorf kavramını “metafer son derece önemli bir iştir: Dil taşır. Bir şeyin yerine bir başka şeyi iterek yerleştirir. Yani insan ile dünya arasındaki labil-ambivalent ilişkideki temsil edici bir ara medyayı kullanır” şeklinde yorumlayan Plessner’in konuyla ilgili devam eden açıklamaları şöyledir (Plessner, 1961: 59, 61, 62, 74, 75): “İnsan yüzü, sınırları ile bütün bir kişinin varlığının yansıtılması anlamındadır ve bunun anlamı da görülebilir olmaktır. Göz, bakış anlamını taşır. Bakış kavramında ise insanlararası anlaşma aracılığı saklıdır... ‘Rol’ ve ‘Oyun’ hiçbir zaman temel anlamdan ayrı olarak görünemezler. Bunlar toplum için temsil edilmesi gereken bir davranışın vurgulanarak gösterilme şeklidir... ‘Rol’ ise bugüne kadar iki anlamda anlaşılıyordu. Birincisi ‘rol’, canlı bir varlığın canlandırılması ve kişileştirilmesi olarak kullanılmıştı. Canlandırma, kimlikleştirme ve kişileştirme olarak diğer rol yapılarını da içerir. Kişileştirmenin arkaik ve doğa halklarındaki izlerine bakacak olursak; insanlar arasında kendilerini hayvanlarla kişileştirme olmuştur; hayvanlar kabilenin tanrıları ve ataları olarak saygı görmüştür; böylece antropomorfik ve daha sonra antropomorfoloji olarak isimlendirilen bu olay belirli yüksek kültürlerde bu kökten hareket ederek varlıklarını sürdürmüş olabilirler... Sosyal yaşamın en önemli unsurlarından biri olan temsil edilme olayı ilahlara ait kültlerde veya bir devlet kültüründe kendisini gösterir ve toplumsal-siyasi bir kategoriye teatral bir rol kavramı olarak yayılır. Yüce şeref sahibi kişiler kendi rollerini oynamak zorundadırlar.”

Xenophanes dini reddetmemiş, eski mitolojilerden daha iyi bir din olduğuna inanmıştır (Yazoğlu, 1998: 261 vd; Yıldırım, 2010: 68): “Tek bir Tanrı var... ne biçimi benzer ölümlülere ne de düşüncesi... Her şeyi görür, her şeyi düşünür ve her şeyi iştir... Kıpırdamadan, kıpırdatır her şeyi tinin düşüncesiyle.” Cassirer ve Hegel sanat, dinsel düşünce ve bilimsel araştırmanın meraktan doğduğunu belirtmektedir. Onlara göre realitenin bir keşfi olan sanat, realitenin kavramlar aracılığıyla değil, sezgiler aracılığıyla; düşünce ortamı aracılığıyla değil, duyuşal formlar aracılığıyla yorumlanmasıdır. Büyüyü, dinsel törenleri, mitosları ve dini, sanat ve rüyalarla birlikte sembolik transformasyonlar olarak düşünen Langer’e göre, düşünme faaliyeti semboller üzerinde gerçekleşmektedir. Zihin kendi yaşantılarını sembollere çevirir ve onları kullanarak düşünür. Duyular tarafından getirilen malzemeler devamlı olarak zihin tarafından sembollere dönüştürülür. Kutsal şeyler ritüellerden, teolojiler ise mitoslardan doğar. İnsanda öykü anlatma ve mitos kurma içgüdüü uyanır uyanmaz antropomorfizm ve teoloji doğmuştur. Mitos metafizik düşüncenin ilkel aşamasıdır. Büyü ve dinsel törenler ilkel sembolik fonksiyonlardır. Bütün bunlar bireyin doğayı açıklama çabaları, içinde yaşadığı

evrendeki düzeni kendi zihninde yarattığı sembollerle anlatmaya yönelik yollarıdır (Tokat, 2009).

1.2. Anadolu Coğrafyasındaki Antropomorfik Kapların Tipolojisi (Tablo 1-4)

Kaplar üzerine yapılmış olan insan yüzü tasvirleri birbirinden farklı tiplerde betimlenmiş olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu farklılıklar kaş, göz, burun, ağız ve kulak işlenişinde kendini göstermektedir.

İnsan vücudu biçimindeki kaplar da, şekillendirmeler sırasında farklı özellikler kazanmışlardır. İnsan vücuduna ait uzuvların gösteriliş şekilleri kapların ayrı tipler halinde ortaya çıkmasına yol açmıştır.

İnsan yüzü tasviri ile insan vücudu biçiminde üretilmiş kaplardaki tasvirlerin bir bezeme unsuru olarak değerlendirildiği bu bölümde bir bezeme tipolojisi oluşturulmaya çalışılmıştır. Yayınlarda fotoğrafı ya da çiziminden bir tipolojisi anlaşılabilen söz konusu eserler değerlendirmeye alınmıştır. Önce insan yüzü tasvirli kaplar (T I) ve insan vücudu biçimli kaplardan (T II) oluşan iki temel grup oluşturulmuş; daha sonra bu iki grup kendi içlerinde, bezeme özelliklerinde gösterdikleri farklılıklar göz önüne alınarak ana tip gruplarına ayrılmışlardır. Bazı ana tipler, alt gruplar oluşturmayı gerektirmiştir. Tip tanımlamalarında kullanılan kodlama şu şekildedir:

<i>Tip</i>	: T
<i>Temel Grup</i>	: I, II
<i>Ana Tip Grubu</i>	: 1, 2, 3, ...
<i>Alt Tip Grubu</i>	: a, b, c, ...

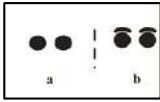
1.2.1. Kaplardaki İnsan Yüzü Bezemesinin Tipolojisi

TI/1		TI/2		TI/3			
TI/4							
TI/5			TI/6				

Tablo 1: Anadolu'da İnsan Yüzü Tasvirli Kapların Şematik Bezeme Tipleri (G. Arda).

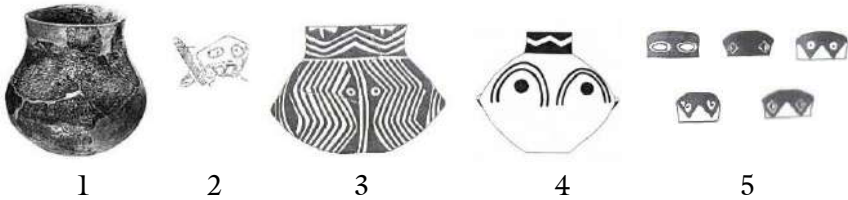
1.2.1.1. Tip I (= TI): İnsan Yüzü Tasvirli Kaplar:

TI / 1

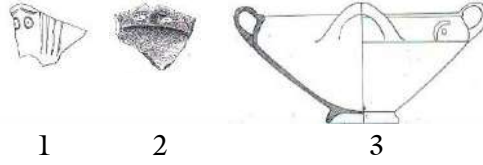
Kaplar üzerinde insan yüzüne ait gözler ve bazı örneklerde kaşlar betimlenmiştir. Burun, ağız ve kulaklar hiç gösterilmemiştir. 2 alt gruba ayrılmaktadır:

TI / 1a: Kaplar üzerinde insan yüzüne ait sadece gözler betimlenmiştir.

Figür 1: 1) Tülintepe (Esin, 1993: Fig. 2); 2) Troia (Blegen vd., 1950: 257/1), 3-5) Hacılar (Mellaart, 1970: No. 102, 144/2; Constantina, 2006: Σχ. 35. δ).

T I / 1b: Kaplar üzerinde insan yüzüne ait sadece gözler ve kaşlar betimlenmiştir.

Figür 2: 1-2) Troia (*Blegen vd., 1950: 257/4; Schliemann, 1972: No. 1*); 3) Kültepe (*Emre, 1963: Fig. 10*).

T I / 2

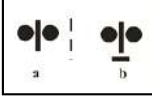

Kaplar üzerinde insan yüzüne ait sadece gözler ve ağız betimlenmiştir. Kaşlar, burun ve kulaklar hiç gösterilmemiştir.

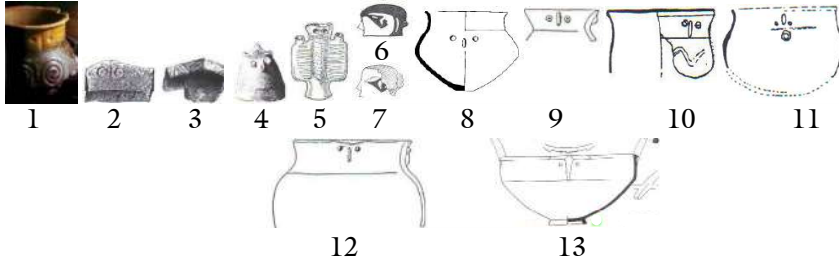
Figür 3: Hacılar (*Mellaart, 1970: No. 150/1*).

T I / 3

Kaplar üzerinde insan yüzüne ait sadece gözler ve burun, bazı örneklerde ise gözler, burun ve ağız betimlenmiştir. Kaşlar ve kulaklar hiç gösterilmemiştir. 2 alt gruba ayrılmaktadır:

T I / 3a: Kaplar üzerinde insan yüzüne ait sadece gözler ve burun betimlenmiştir.

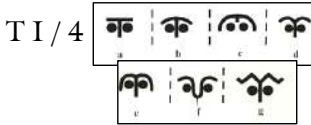

Figür 4: 1) Karaz (Işık, 2011: Res. C); 2-5) Troia (Schliemann, 1972: No. 2; Blegen vd., 1950: 257/3; Schmidt, 1902: No. 1051; Lamb, 1951: Fig. 4/a); 6-7) Hacılar (Mellaart, 1970: No. 102); 8) Anı (Sagona, 1984: Fig. 12/9); 9) Koca Höyük II (Mellart, 1963: Fig. 10/2); 10-11) Karagündüz (Sevin, Kavaklı, 1996: Res. 8/7); 12) Sarlak (Mellart, 1963: Fig. 10/23); 13) Beycesultan (Mellaart, Murray, 1995: Fig. P. 15/9).

T I / 3b: Kaplar üzerinde insan yüzüne ait gözler, burun ve ağız betimlenmiştir.

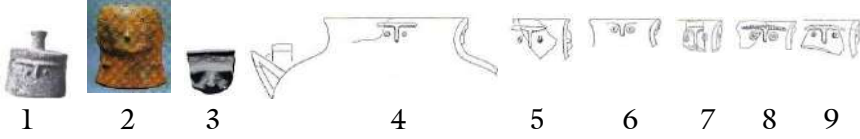
Figür 5: 1-6) Çatalhöyük (Çatalhöyük, 2016_a; Çatalhöyük, 2016_b); 7) Troia (Blegen vd., 1950: 257/2).

Kaplar üzerinde insan yüzüne ait kaşlar, gözler ve burun betimlenmiştir. Ağız ve kulaklar hiç gösterilmemiştir. 7 alt gruba ayrılır:

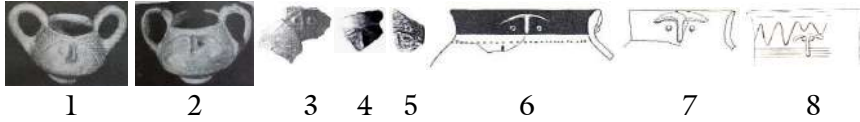
T I / 4a: Kaşlar birleşik-düz bir çizgi halindedir. Kaşlara bitişik olarak inen dikey-uzun burun ile birlikte yüz tasviri “T” harfi şeklinde bir görüntüye sahiptir. Gözler gösterilmiştir.

Figür 6: 1) Troia (Schmidt, 1902: No. 1051); 2-3) Hacılar (Mellaart, 1970: Pl. LXX/8; CXVIII/b); 4) Kurtbaba (Mellart, 1963: Fig. 10/24); 5) Kanaç (Mellart, 1963: Fig. 10/20); 6) Yanagelmez (Mellart, 1963: Fig. 10/22); 7) Üçhüyük (Mellart, 1963: Fig. 10/19); 8) Karaca (Mellart, 1963: Fig. 10/17); 9) Akçaşehir (Mellart, 1963: Fig. 10/18).

T I / 4b: Kaşlar, birleşik-yay şeklinde; kaşlara bitişik olarak inen burun ise dikey-uzundur. Gözler gösterilmiştir.

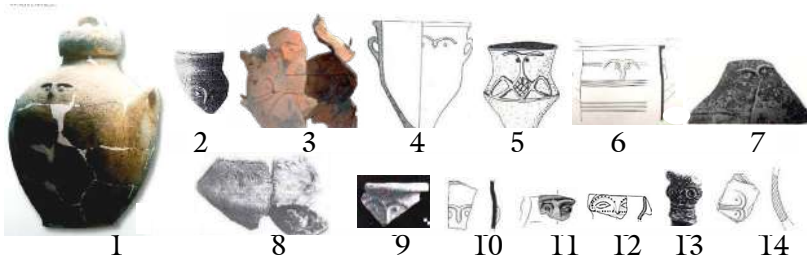
Figür 7: 1-2) Eskiypar (Özgülç, 1999: Pl. 4, 5); 3-4) Kumtepe (Sperling, 1976: Pl. 79/823, 824); 5) Seyitömer (Efe, İlaşlı, 1997: Pl. I/16); 6) Kerhane (Mellart, 1963: Fig. 10/15); 7) Kızlar (Mellart, 1963: Fig. 10/16); 8) Beycesultan (Mellart, Murray, 1995: Fig. P. 23/7).

T I / 4c: Kaşlar, birleşik-uzun yay şeklinde; kaşlara bitişik olarak inen burun ise dikey-kısadır. Burun çok kısa yapıldığı için görüntüde bir orantısızlık izlenmektedir. Gözler gösterilmiştir.

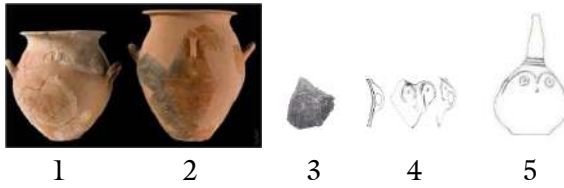
Figür 8: 1) Troia (Schmidt, 1902: No. 1845); 3) Boğazköy (Boehmer, 1983: Taf. IV/5).

T I / 4d: Kaşlar, birbirinden bağımsız-yay şeklinde; kaşlara bitişik olarak inen burun ise dikey-uzundur. Gözler gösterilmiştir.

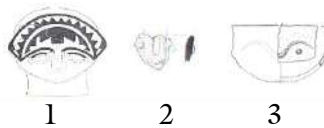
Figür 9: 1-2) Seyitömer (Efë, 2011: 211; Efë, İlash, 1997: Pl. I/17); 3) Bağlararası (Ankara, 2016); 4) Kültepe (Emre, 1963: Fig. 12); 5) Pulur-Sak-yol (Yakar, 1985: Fig. XXI/2); 6) Beycesultan (Mellaart, Murray, 1995: Fig. P. 21/7); 7) Kocabaş Tepe (Arda 2002: Lev. XVI/20); 8) Güvercinkayası (Gülçur, Sağır, 2003: Resim 7); 9-10) Liman Tepe (Günel, 1999: Abb. 15/20, Taf. 12/4; Arda, 2002: Lev. XVII/2); 11) Kuşaklı-Sarissa (Mielke, 2006: Tafel 81/1); 12) Aşağı Pınar (Schwarzberg, 2006: Taf. 1/4); 13) Elmalı-Karataş (Warner, 1994: Pl. 180/f); 14) Çanakkale- Bandırma Bölgesi (Özdoğan, 1991: Res. 4/1366).

T I / 4c: Kaşlar, birbirinden bağımsız-uzun yay şeklinde; kaşlara bitişik olarak inen burun ise dikey-uzundur. Kaşların uçlardaki bitimi ile burun ucu yaklaşık aynı hizaya denk gelmektedir. Gözler gösterilmiştir.

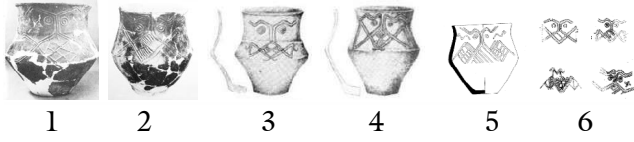
Figür 10: 1-2) Bağlararası (Şahoğlu, 2007: Fig. 6); 3) Liman Tepe (Arda, 2002: Lev. XIV/15); 4) İkiztepe (Atak, 2012: Çiz. 47); 5) Demircihöyük-Sarıkent (Seeher, 1993: Abb. 1/1).

T I / 4f: Kaşlar, birbirinden bağımsız-yay şeklinde; kaşlara bitişik olarak inen burun ise dikey-uzundur. Burun, diğer tiplerdekinden farklı olarak, dikey-tek bir çizgi görünümünde değil, U-harfi biçiminde bir görünüme sahiptir. Gözler gösterilmiştir.

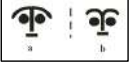

Figür 11: 1) Hacılar (Mellaart, 1970: 328/89-16); 2) Can Hasan (French, 2005: Fig. 059/12); 3) İkiztepe (Alkm, 2012: Lev. I/3).

T I / 4g: Kaşlar, birbirinden bağımsız-zikzak şeklinde; kaşlara bitişik olarak inen burun ise dikey-uzundur. Gözler gösterilmiştir.

Figür 12: 1-6) Pulur-Sakyol (*Uzunoglu, 1983: No. A. 183, 184; Koşay, 1971: Lev. 77/1, 2; Sagona, 1984: Fig. 17/2; 122/233-236*).

T I / 5 Kaşlar üzerinde insan yüzüne ait kaşlar, gözler, burun ve ağız betimlenmiştir. Kulaklar hiç gösterilmemiştir. 2 alt tipe ayrılmaktadır:

T I / 5a: Kaşlar, birleşik-yay şeklinde; kaşlara bitişik olarak inen burun ise dikey-uzundur. Gözler ve ağız gösterilmiştir.

Figür 13: 1-2) Boğazköy (*Boehmer, 1983: Taf. IV/6, 7e*); 3) Maşat Höyük (*Özgüç, 1982: Lev. 88/3a-b*); 4-5) Ahlat Müzesi (*Yiğitpaşa, 2012_a: Res. 11*).

T I / 5b: Kaşlar, birbirinden bağımsız-yay şeklinde; kaşlara bitişik olarak inen burun ise dikey-uzundur. Gözler ve ağız gösterilmiştir.

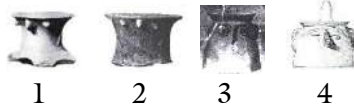
Figür 14: 1) Kusura (*Duru, 1974: Fig. 86*); 2) Kültepe (*Özgüç, 1983: Taf.84/3*); 3-4) Troia (*Efe, 2011: 226; Schmidt, 1902: No. 1037*); 5) Paşatepe (*Yiğitpaşa, 2012_a: Res. 12*); 6) Ahlat Müzesi (*Yiğitpaşa, 2012_a: Res. 11*).

T I / 6

Kapların bazıları üzerinde insan yüzüne ait sadece gözler, burun ve kulaklar, bazılarında kaşlar, gözler, burun ve kulaklar, kimilerinde ise kaşlar, gözler, burun, ağız ve kulaklar gösterilmiştir. 3 alt gruba ayrılır:

T I / 6a: Kaplar üzerinde insan yüzüne ait sadece gözler, dikey-uzun burun ve kulaklar gösterilmiştir.

Figür 15: 1-4) Troia (*Schmidt, 1902: No. 1840, 1841; Schliemann, 1990: Taf. 158; Blegen vd., 1951: No. 33.214*).

T I / 6b: Kaşlar, birbirinden bağımsız-yay şeklinde; kaşlara bitişik olarak inen burun ise dikey-uzundur. Gözler ve kulaklar gösterilmiştir.

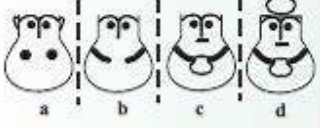

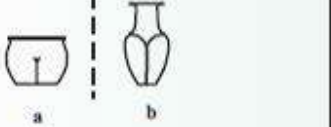
Figür 16: 1-3) Troia (*Blegen vd., 1951: Fig. 79/34.390; Schmidt, 1902: No. 308, 309*).

T I / 6c: Kaşlar, birbirinden bağımsız-yay şeklinde; kaşlara bitişik olarak inen burun ise dikey-uzundur. Gözler, ağız ve kulaklar gösterilmiştir.

Figür 17: 1-8) Troia (*Schmidt, 1902: No. 318a, b, 327, 329, 1048a, b; Blegen vd., 1951: Fig. 79/33.214, 33.215; Blegen 1963: Pl. 31*); 9) Karahöyük (*Bossert, 1942: No. 613-616*); 10-14) Kültepe (*Bittel, 1976: Abb. 57, 86; Özgüç, 2005: No. 229-231*); 15) Eskişehir (*Özgüç, 1999: Pl. 11/a-b*).

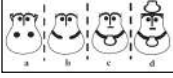
1.2.2. Kaplardaki İnsan Vücutu Biçiminin Tipolojisi

<p>T II / 1</p> 	<p>T II / 2</p>
<p>T II / 3</p> 	<p>T II / 4</p>
<p>T II / 5 Özel Tipler</p>	

Tablo 2: Anadolu'da İnsan Vücutu Biçimli Kapların Şematik Bezeme Tipleri (G. Arda).

1.2.2.1. Tip II (= T II): İnsan Vücutu Biçimli Kaplar:

T II / 1

İnsan vücutu biçimli kapların boyun kısımlarında insan yüzüne ait kaşlar, gözler, burun, ağız ve kulaklar yer alırken, kabın gövdesi üzerinde insan vücuduna ait uzuvlar gösterilmiştir. 4 alt gruba ayrılmaktadır:

T II / 1a: Kabın boyun kısmında kaşlar, gözler, burun ve kulaklar, bazı örneklerde ise ağız da gösterilmiştir. Kaptan omuz hizasında önde, göğüsler vurgulanmıştır.

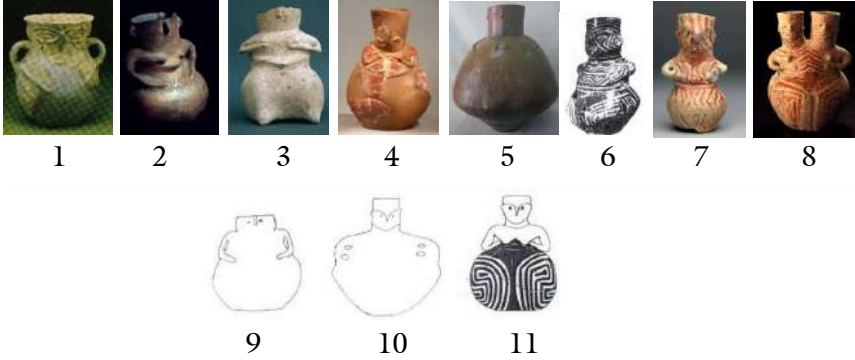
1

2

3

Figür 18: 1) Troia (Schliemann, 1990: Taf. 191); 2) Bakla Tepe (Erkanal, Özkan, 1999: Res. 2); 3) Aphrodisias (Joukowsky, 1986: Fig. 310).

T II / 1b: Kabın boyun kısmında kaşlar, gözler ve burun; bazılarında sadece gözler ve burun; kimilerinde ise ağız ve kulaklar da gösterilmiştir. Kapların omuz kısımlarında yanlardan çıkan kollar, öne karın bölgesine doğru uzanmakta veya karın üzerinde birleşmektedirler. Bazı kaplarda omuz hizasında önde, göğüsler vurgulanmıştır.

Figür 19: 1) Karataş-Semayük (*Uzunöğlü, 1983: A. 432*); 2) Bolu (*Uzunöğlü vd., 1994: No. A 75*); 3) Ulucak (*Hansen, 2006_a: 203*); 4-5) Köşk Höyük (*Schwarzberg, 2010: Taf. 1/1; Öztan, 2007: Fig. 13*); 6-8) Hacılar (?) (*Umurtak, 1996: Levha 13; Hansen, 2006_a: 202; Abegg-Stiftung*); 9-11) Hacılar (*Mellaart, 1970: No. 114/35, 36; 248/1*).

T II / 1c: Kabın boyun kısmında kaşlar, gözler ve burun, bazı örneklerde ağız ve kulaklar da gösterilmiştir. Bir kaptaki gaga ağızlı boyun kısmı izlenmektedir. Kapların omuz kısımlarında yanlardan çıkan kollar, öne karın bölgesine doğru uzanmakta ve karın bölgesinde bir kabı tutmaktadırlar. Bir örnekte söz konusu kap, omuz üzerine yerleştirilmiştir. Bazı kaplarda omuz hizasında önde, göğüsler vurgulanmıştır.

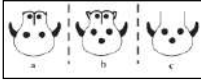
Figür 20: 1) Troia (Bossert, 1983: *Tafel* 40/2, 3); 2) Bavurdu (Uzunoglu vd., 1994: No. A 76); 3-8) Seyitömer (Bilgen vd., 2015: *Fig.* 145, 150, 151a-b). 9-10) Hacılar (Schwarzberg, 2010: *Taf.* 1/2; Mellaart, 1970: No. 249/2).

T II / 1d: Kabın boyun kısmında kaşlar, gözler ve burun, bazı örneklerde ağız ve kulaklar da gösterilmiştir. Kapların omuz kısımlarında yanlardan çıkan kollar, öne karın bölgesine doğru uzanmakta ve karın bölgesinde bir kabı tutmaktadırlar; ayrıca başları üzerinde de ikinci bir kap durmaktadır. Bazı kaplarda omuz hizasında önde, göğüsler vurgulanmıştır.

Figür 20: 1) Troia (Korfmann, 211: 237); 2) Kültepe (Özgülç, 1983: *Tafel* 84/1a-c).

T II / 2

İnsan vücudu biçimli kapların boyun kısımlarında insan yüzüne ait kaşlar, gözler, burun, ağız ve kulaklar yer alırken, kabın gövdesi üzerinde insan vücuduna ait uzuvlar gösterilmiştir. 3 alt gruba ayrılmaktadır:

T II / 2a: Kabın boyun kısmında kaşlar, gözler ve burun, bazı örneklerde ağız ve kulaklar da gösterilmiştir. Kapların omuz kısımlarında yanlardan çıkan kollar, yukarıya doğru uzanmaktadır. Bazı örneklerde bu kollar, kulp vazifesini görmektedir. Kaplarda omuz hizasında önde, göğüsler vurgulanmıştır.

Figür 20: 1-3) Troia (Schmidt, 1902: No. 1072, 1831; Blegen vd., 1951: *Fig.* 168/37.1023).

T II / 2b: Kabın boyun kısmında kaşlar, gözler ve burun, bazı örneklerde ağız ve kulaklar da gösterilmiştir. Kapların omuz kısımlarında yanlardan

çıkan kollar, yukarıya doğru uzanmaktadır. Bazı örneklerde bu kollar, kulp vazifesini görmektedir. Kaplarda omuz hizasında önde, göğüsler; karın bölgesinde önde ise tek bir kabara ile göbek vurgulanmıştır.

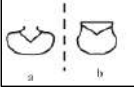

Figür 21: 1-3) Troia (Schmidt, 1902: No.306, 1036, 1068).

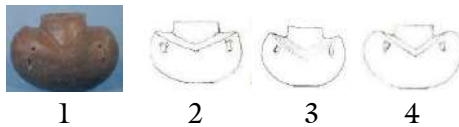
T II / 2c: Kabın boyun kısmında kaşlar, gözler ve burun betimlenmemiştir. Yani kapta insan yüzü tasvirinin yer almasının gerektiği boyun kısmı boş bırakılmıştır. Kapların omuz kısımlarında yanlardan çıkan kollar, yukarıya doğru uzanmaktadır. Bazı örneklerde bu kollar, kulp vazifesini görmektedir. Bazı kaplarda omuz hizasında önde, göğüsler ve göbek gösterilmiştir. Bu tip grubundaki kaplar, insan yüzü tasvirli kapaklarla tamamlanmaktadır. Bu kapaklar, tutamaklı-silindir biçimli ve tutamaksız-silindir biçimli olarak iki tipte karşımıza çıkmaktadırlar.

Figür 22: 1-3) Troia (Schmidt, 1902: No. 1044, 1051, 1080, 1084, 1847).

T II / 3 “Böbrek biçimli” olarak tanımlanan insan vücudu biçimli (?) kaplar ile yine insan vücudu biçimli (?) olduğu söylenen başka bir kap tipi, bu grupta yer alır. 2 alt tipe ayrılmaktadır:

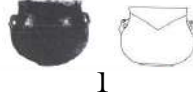
T II / 3a: “Böbrek biçimli” kaplarda insan yüzü betimlenmemiştir. Sadece, kabın gövde kısmında insana ait (?) olduğu söylenen bir şekillendirme vardır. Bu kaplar da olasılıkla insan yüzü tasvirli kapaklarla tamamlanıyordu.

Figür 23: 1-4) Höyücek (Duru, 1996: Lev. 18/3; Umurtak, 1996: Lev. 2/2, 3).

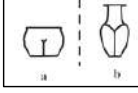

T II / 3b: Kap üzerinde insan yüzü betimi yer almamaktadır. Kap gövdesi insan vücudu biçiminde (?) şekillendirilmiştir.

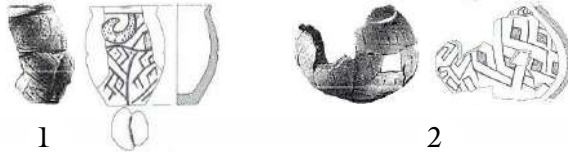
Figür 24: 1) Höyücek (*Duru, 1996: Lev. 20/2, 23/1*).

T II / 4

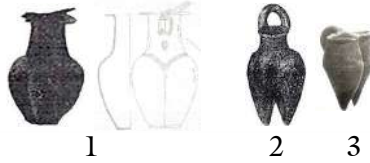
İnsan vücudu biçimli bu kaplarda sadece insanın alt gövdesinin şekillendirmesi yer almaktadır. 2 alt tipe ayrılmaktadır:

T II / 4a: Kabın bütününde bir insanın alt gövdesinin şekillendirilmesi görülmektedir.

Figür 25: 1-2) Köşk Höyük (*Özcan, Özkan, 2003: Fig. 1/Çizim 1, 2, Fig. 3/3:1, 2*).

T II / 4b: Kabın bütününde bir insanın alt gövdesinin şekillendirilmesi görülmektedir. Özellik, iki ayrı kap gövdesinin birleştirilmesiyle vurgulanmıştır.

Figür 26: 1) Kültepe (*Sipahi, 1995: Lev. I, 712*); 2) İnandıktepe (*Sipahi, 1995: Lev. III/2*); 3) Maşat Höyük (*Özgülç, 1982: Lev.-Pl. 50/3*).

T II / 5

Bezeme olarak yukarıdaki tiplerden hiçbirine uygun olmayan ve kap biçimi açısından farklı yapıda özellik gösteren insan vücudu biçimli kaplar, “özel tipler” olarak bu grupta yer almaktadır.

Figür 27: 1) Bozüyük (Koerte, 1899: Taf. II/5); 2) Kültepe (Özgül, 2005: Res. 165); 3) Domuztepe (Carter, Campbell, 2006: Fig. 10); 4) Karahöyük (Kunst- und., 2002: Kat. No. 56); 5-6) Aşağı Pınar (Özdoğan vd., 1999: Res. 10; Özdoğan, 2000_v: Fig. 9); 7) Toptepe (Hansen, 2006_a: 202); 8) Afyonkarahisar (Uzunoglu vd., 1994: 98); 9-10) Maşat Höyük (Özgül, 1982: Lev. 68, 1a-b; 78, 2; Şek. 152); 11) Eskiyapar'dan insan vücudu biçimli kap parçası (Sipahi, 2014: Res. 3C); 12) Hacılar (Constantina, 2006: Σχ. 34. β); 13) Kültepe (Özgül, 1979: Şek.-Fig. 1-4).

	TI/1		TI/2	TI/3		TI/4							TI/5		TI/6		
	a	b		a	b	a	b	c	d	e	f	g	a	b	a	b	c
Erken Neolitik Çağ																	
Geç Neolitik Çağ																	
Geç Neolitik/ Erken Kalkolitik Çağ																	
Erken Kalkolitik Çağ																	
Erken Kalkolitik/ Geç Kalkolitik Çağ																	
Orta Kalkolitik Çağ																	
Geç Kalkolitik Çağ/ Erken Tunç Çağı																	
Erken Tunç Çağı																	
Orta Tunç Çağı																	
Geç Tunç Çağı																	
Erken Demir Çağı																	
Geç Demir Çağı																	

Tablo 3: Anadolu'da İnsan Yüzü Tasvirli Kapların Kronolojik ve Tıpsel Şematik Dağılımı (G. Arda).

	T II / 1				T II / 2			T II / 3		T II / 4		T II / 5
	a	b	c	d	a	b	c	a	b	a	b	Özel Tipler
Erken Neolitik Çağ												
Geç Neolitik Çağ												
Geç Neolitik/ Erken Kalkolitik Çağ												
Erken Kalkolitik Çağ												
Erken Kalkolitik/ Geç Kalkolitik Çağ												
Orta Kalkolitik Çağ												
Geç Kalkolitik Çağ/ Erken Tunç Çağı												
Erken Tunç Çağı												
Orta Tunç Çağı												
Geç Tunç Çağı												
Erken Demir Çağı												
Geç Demir Çağı												

Tablo 4: Anadolu'da İnsan Vücudu Biçimli Kapların Kronolojik ve Tıpsel Şematik Dağılımı (G. Arda).

1.3. Değerlendirme ve Sonuç

Antropomorfik kapların Anadolu'da bugüne kadar bilinen en erken örnekleri Neolitik Çağ'a tarihlenmektedir (Tablo 3-4).

Erken Neolitik Çağ'da insan yüzü tasvirli kaplar T I/3b tipi ile ilk kez görülmeye başlamıştır. T I/4a tipi ise Geç Neolitik Çağ'da karşımıza çıkmaktadır. T II/3a ve T II/3b tipi insan vücudu biçimli kaplar ise Erken Neolitik/Orta Neolitik Çağ'da üretilmeye ve kullanılmaya başlamıştır. Geç Neolitik/Erken Kalkolitik Çağ'da ise insan yüzü tasvirli kaplara hiç rastlanmamakta, insan vücudu biçimli kaplar ise tek bir tipte, T II/1b tipinde görülmektedir. Bunun yanı sıra T II/5 tipinde kaplar kullanılmaya devam etmektedir.

Geç Neolitik Çağ'da T II/3a tipi kaplar kullanılmaya devam etmiş; T II/3b tipi ortadan kaybolmuştur. Bunun yanı sıra Geç Neolitik Çağ insan vücudu biçimli kaplarında yeni bir tip daha görülmektedir: T II/4a. Ayrıca bu dönemde T II/5 tipinde yani özel tipler olarak adlandırdığımız bir kap tipi ile T II/3a ve T II/4a tipi kaplar görülmeye devam etmiştir. T II/1b insan vücudu biçimli ve T I/4a insan yüzü tasvirli kap tipleri ise ilk kez karşımıza çıkmaktadır. Yani bu çağda insan vücudu biçimli kapların yanı sıra insan yüzü tasvirli kaplar da ilk defa üretilmeye ve kullanılmaya başlamış; ancak hem T II/3a hem de T II/4a tipi kaplar, şimdiki bilgilerimiz ışığında bu çağdan sonra bir daha hiç görülmemek üzere üretimden ve kullanımdan kalkmıştır.

Erken Kalkolitik Çağ'a gelindiğinde ise insan yüzü tasvirlerinde bir çeşitlenme başladığı göze çarpmaktadır. T I/2, T I/3a, T I/4, d, f ve T I/6b tiplerinin kullanıldığı kaplar ortaya çıkmaya başlar. İnsan vücudu biçimli tiplerde ise Geç Neolitik Çağ'daki T II/1b ve T II/5 tipinin devam ettiği izlenmekte, yeni bir tip görülmemektedir. Erken Kalkolitik/Geç Kalkolitik Çağ'da insan yüzü tasvirli kaplarla hiç karşılaşılmamakta, sadece yine önceki dönemden devam eden T II/1b tipi insan vücudu biçimli kaplar kullanım görmektedir.

Orta Kalkolitik Çağ'da insan yüzü tasvirli kaplar T I/4d, insan vücudu biçimli kaplar ise T II/1b tipi ile temsil edilirler.

Geç Kalkolitik/Erken Tunç Çağı'nda insan yüzü tasvirli kaplar sadece bir tek tipte, yani T I/4g tipinde karşımıza çıkmakta; insan vücudu biçimli kaplar ise hiç görülmemektedir.

Erken Tunç Çağı'nda hem insan yüzü tasvirli hem de insan vücudu biçimli kapların sayısında ve çeşidinde ani bir artış gözlemlenmektedir. Kapların yanı sıra kapaklar da sayıca çoğalmaktadır. İnsan yüzü tasvirli kaplarda ve kapaklarda T I/1a-b, T I/3a-b, T I/4a-e, T I/5a-b ve T I/6a-c; insan vücudu biçimli kaplarda ise T II/1a-d, T II/2a-c ve T II/5 tipleri karşımıza çıkmaktadır.

Orta Tunç Çağı'nda insan yüzü tasvirli kaplarda T I/3a, T I/4c-e, T I/5a-b ve T I/6c; insan vücudu biçimli kaplarda ise T II/1b, T II/1d, T II/4b ve T II/5 tipi görülmektedir.

Geç Tunç Çağı'na gelindiğinde ise insan yüzü tasvirli kaplarda T I/3a ve T I/4b, d tipleri karşımıza çıkarken, insan vücudu biçimli kaplara hiç rastlanmamaktadır.

Erken Demir Çağı'nda insan vücudu biçimli kaplar sadece T II/5 tipinde görülmekte, insan yüzü tasvirli kaplarla ise karşılaşılmamaktadır.

Geç Demir Çağı insan yüzü tasvirli kapları T I/5b tipi, insan vücudu biçimli kaplar ise T II/5 ile temsil edilirler.

Özel tipler (T II/5), Geç Neolitik, Erken Kalkolitik, Orta Kalkolitik Çağ ile Erken Tunç, Orta Tunç, Erken Demir ve Geç Demir Çağı'nda kendilerine özgü biçimlerle izlenmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, çağlar boyunca en sevilerek kullanım görmüş tipin, T II/1b olarak tanımladığımız insan vücudu biçimli kap olduğu anlaşılmaktadır. Geç Neolitik Çağ'dan Orta Kalkolitik Çağ'ın sonuna kadar sürekli kullanım gören bu kap tipine sadece Geç Kalkolitik'ten Erken Tunç Çağı'na geçiş döneminde rastlanmamaktadır. Bu tip, Erken Tunç ve Orta Tunç Çağı'nda da kullanılmaya devam etmiştir.

İnsan yüzü tasvirli tiplerde ise T I/4a, T I/4d ve T I/3a tipleri, kaplar üzerinde daha fazla karşımıza çıkmakta ve dönemler arasında bir devamlılık izlenebilmektedir.

T II/3b tipi sadece Erken Neolitik/Orta Neolitik Çağ; T II/3a ve T II/4a tipi Geç Neolitik Çağ için söz konusuyken; T I/2 ve T I/4f tipi Erken Kalkolitik Çağ; T I/4g tipi Geç Kalkolitik Çağ/Erken Tunç Çağı; T I/1a-b, T I/3b, T I/6a, T II/1a, T II/1c ve T II/2a-c tipleri Erken Tunç Çağı'na özgü olup diğer dönemlerde görülmezler. T II/4b tipi ise Orta Tunç Çağı'nda karşımıza çıkmaktadır.

Erken Neolitik/Orta Neolitik Çağ'da tek bir tipte kaplar üretilmiş ve kullanılmışken, Geç Neolitik Çağ'da tip sayısı 4'e çıkmakta, buna karşın Geç Neolitik Çağ'dan Erken Kalkolitik Çağ'a geçiş döneminde tekrar tek bir tipe inmektedir. Aynı durum, Erken Kalkolitik Çağ'da da izlenmektedir. Önceki geçiş döneminde tek tip kap söz konusuyken, Erken Kalkolitik Çağ'da tip sayısı 7'ye yükselmekte, Erken Kalkolitik/Geç Kalkolitik Çağ geçiş evresi ise yine tek bir tipte temsil edilmektedir. Söz konusu bu durum Geç Kalkolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı'na geçiş döneminde de aynı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Orta Kalkolitik Çağ'da 2 tip görülürken, geçiş döneminde sadece tek tip izlenmektedir.

Erken Tunç Çağı'na gelindiğinde, insan yüzü tasvirli ve insan vücudu biçimli kaplar, en geniş tip yelpazesine sahiptir. Geç Kalkolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı'na geçiş döneminde sadece bir tip görülürken, Erken Tunç Çağı'nda aniden bir çeşitlenme olmakta, insan yüzü tasvirli kaplarda ve kapaklarda 14, insan vücudu biçimli kaplarda 7 tip ortaya çıkmaktadır. İnsan yüzleri ve insan biçimleri ulaşabildiği en zengin çeşitlemelerle Erken Tunç Çağı'nda temsil edilmektedir. Orta Tunç Çağı'nda Erken Tunç Çağı'nda görülen tiplerin bir kısmı kullanılmaya devam etmekte, bununla birlikte tiplerde çeşitlilik azalmakta ve sayıca bir düşüş izlenmektedir. Geç Tunç, Erken Demir ve Geç Demir Çağı'nda ise antropomorfik kapların üretimi ve kullanımı yok denecek kadar azalmıştır.

Geçiş dönemlerinde hem insan yüzü tasvirli hem de insan vücudu biçimli kap tiplerinin sayısında azalma olduğunu, birdenbire tek bir tipe kadar düşebildiğini, hatta üretimlerinin dahi yapılmadığını söylemek mümkündür. Bu durum insan gruplarının yer değiştirmesi, sosyal örgütlenme, inanç dünyası, yeni yerleşim birimlerinin oluşması vd. değişimlerle birlikte toplumlarda yaşanan belirsiz ve karmaşık süreçlerin bir yansıması olarak da yorumlanabilir.

Kaynakça

- Abegg-Stiftung (t.y.). Erişim Tarihi: 27.02.2017, <http://abegg-stiftung.ch/en/collection/ancient-near-east/>
- Alkım, H. (2012). “İkiztepe Geç Kalkolitik Çağ Keramiği”. *İstanbul Üniversitesi Anadolu Araştırmaları* F. 8, 99-109.
- Andrews, K., Huss, B. (2014). “Anthropomorphism, anthropotomy, and the null hypothesis”. *Biology & Philosophy*, 29 (5), 711-729.
- Ankara Üniversitesi Mustafa V. Koç Deniz Arkeolojisi Araştırma ve Uygulama Merkezi (2016). Erişim Tarihi: 05.02.2016, <http://ankusam.ankara.edu.tr/cesme>
- Arda, G. (2002). *Liman Tepe, Bakla Tepe ve Kocabaş Tepe İnsan Yüzlü Kapları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atak, K. (2012). *Anadolu’da Kalkolitik Çağ Kabartma Bezemeli Seramik Geleneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilgen, A. N., Bilgen, Z., Coşkun, G., Çevirici Coşkun, F., Çırakoğlu, S. (2015). *Seyitömer Höyük I*. İstanbul.
- Bittel, K. (1976). *Die Hethiter: Die Kunst Anatoliens vom Ende des 3. bis zum Anfang des 1. Jahrtausend vor Christus*. München.
- Blegen, C. W. (1963). *Troy and the Trojans*. (ed. G. Daniel). London.
- Blegen, C. W., Caskey, J. L., Rawson, M. (1951). *Troy. The Third, Fourth, and Fifth Settlements*, Vol. II, Part 1-2. Princeton.
- Blegen, C. W., Caskey, J. L., Rawson, M., Sperling, J. (1950). *Troy: General Introduction the First and Second Settlements*, Vol. I, Part 1-2. Princeton.
- Boehmer, R. M. (1983). *Die Reliefkeramik von Boğazköy: Grabungskampagnen 1906-1912, 1931-1939, 1952-1978*. Berlin.
- Bossert, E. M. (1983). “Zu einigen Figurefassen von den Kykladen und aus Westkleinasien”. (ed. R. M. Boehmer, H. Hauptmann). *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasiens. Festschrift für Kurt Bittel*, Band 1, Mainz am Rhein, 121-138.
- Bossert, Th. H. (1942). *Altanatolien*. Berlin.
- Brockhaus, F. A. (1986). *Brockhaus Enzyklopädie: Band 1 (A-APT)*. Mannheim.
- Carter, E., Campell, S. (2006). “Report on the 2004 Excavation Season at Domuztepe”, 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, 313-324.
- Constantina, P. (2006). *Η νεολιθική ανθρωπόμορφη αγγειοπλαστική των Βαλκανίων. The neolithic anthropomorphic pottery of Balkans (in Greek)*. Thessaloniki.
- Çağlayan, H. (2014). “Rasyonalizm Bağlamında Dilbilim ve Din Dili İlişkisi”, *EKEV Akademi Dergisi*, 18 (58), 41-58.

- Çatalhöyük Research Project (2016a). Erişim Tarihi: 07.03.2016, http://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/Catal_News_2007.pdf
- Çatalhöyük Research Project (2016b). Erişim Tarihi: 20.03.2016, http://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/media/pdf/Archive_Report_2006.pdf
- Duru, R. (1996). "Höyücek Kazıları-1991/1992". *Belleten*, LIX (224-226), 447-490.
- Duru, R. (1974). "A Human-Shaped Rhyton from Kumrulu", *Mansel'e Armağan-Mélanges Mansel*, I-III Cilt, Ankara, 679-690.
- Efe, T. (2011). "Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı. Batı Anadolu". (ed. N. Karul). *Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeolojisi Atlası*, No. 2011/01, İstanbul, 198-228.
- Efe, T., İlaslı, A. (1997). "Pottery Links Between the Troad and Inland Northwestern Anatolia During the Trojan Second Settlement". (ed. Ch. G. Dumas, V. La Rosa). *Poliochni e l'Antica Età del Bronzo nell'Egeo Settentrionale*, Athens, 596-609.
- Emre, K. (1963). "The Pottery of the Assyrian Colony Period according to the building levels of the Kaniş Karum". *Anatolia*, VII, 87-99.
- Erkanal, H., Özkan, T. (1999). "Kazı Çalışmaları: Bakla Tepe, Kocabaş Tepe". (ed. T. Özkan). *Tahtalı Barajı Kurtarma Kazısı Projesi*, İzmir, 12-42.
- Esin, U. (1993). "The Relief Decorations on the Prehistoric Pottery of Tülintepe in Eastern Anatolia". (ed. M. Frangipane, H. Hauptmann, M. Liverani, P. Matthiae, M. Mellink). *Between the Rivers and Over the Mountains*, Roma, 105-119.
- French, D. (2005). *Canhasan Sites 2. Canhasan I: The Pottery*. Ankara.
- Gülçür, S., Sağır, G. (2003). "Güvercinkayası 2001 Yılı Kazısı". 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 1, 49-58.
- Günel, S. (1999). "Vorbericht über die mittel-und spätbronzezeitliche Keramik von Liman Tepe". *Istanbul Mitteilungen*, 49, 41-82.
- Hançerlioğlu, O. (1967). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul.
- Hansen, S. (2006). "Kleinkunst und Großplastik. Menschendarstellungen von Vorderasien-Anatolien bis in den Donaauraum". *Beiträge ANA.qsd*, 192-206. Erişim Tarihi: 04.02.2016, http://www.academia.edu/2902591/Kleinkunst_und_Großplastik_Menschendarstellungen_von_Vorderasien-Anatolien_bis_in_den_Donaauraum.
- İşıklı, M. (2011). *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü. Çok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi*. İstanbul.
- Joukowsky, M. S. (1986). *Prehistoric Aphrodisias: An Account of the Excavations and Artifact Studies*. Vol. I-II, Archaeologia Transatlantica III. Louvain, Providence.

- Karataş, İ. E. (2013). “Max Müller’e Göre Dinin Ortaya Çıkış Sürecinde Sınırsız (Kutsal) Fikri”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (2), 54-86.
- Karlsson, F. (2011). “Anthropomorphism and mechanomorphism”. *Humanimalia. A Journal of Human/Animal Interface Studies*, 3 (2), 107-122.
- Koerte, A. (1899). *Kleinasiatische Studien IV*, Mittheilungen des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts Athenische Abteilung, Band XXIV. Athen.
- Korfmann, M. (2011). “İlk Tunç Çağı. Denizsel Troia Kültürü”. (ed. N. Karul). *Tarihöncesinden Demir Çağı’na Anadolu’nun Arkeoloji Atlası*, No. 2011/01, İstanbul, 234-241.
- Koşay, H. Z. (1971). “Pulur (Sakylol) Kazısı, 1969”. *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri I, No. 2, Ankara. 99-101.
- Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland. (2002). *Die Hethiter und Ihr Reich: Das Volk der tausend Götter*, Katalog zur Ausstellung in Bonn 2002, Bonn, Stuttgart.
- Lamb, W. (1951). “Face-urns and kindred Types in Anatolia”. *British School at Athens*, XLVI, 75-80.
- Mellaart, J. (1963). “Early Cultures of the South Anatolian Plateau, II. The Late Chalcolithic and Early Bronze Ages in the Konya Plain”. *Anatolian Studies*, XIII, 199-236.
- Mellaart, J. (1970). *Excavations at Hacilar 1-2*. Edinburg.
- Mellaart, J., Murray, A. (1995). *Beycesultan. Vol. III, Part II*. Ankara.
- Mielke, D. P. (2006). *Kuşaklı-Sarissa: Die Keramik vom Westhang*. Rahden/Westf.
- Ökse, A. T. (1999). *Önasya Arkeolojisi Seramik Terimleri*, İstanbul.
- Özdoğan, M. (2000). “Kırklareli Kazıları: Aşağı Pınar ve Kanlıgeçit”. (ed. O. Belli). *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi, 1932-1999*, İstanbul, 69-76.
- Özdoğan, M. (1991). “1989 Yılı Marmara Bölgesi Araştırmaları ve Toptepe Kazısı”. 12. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1*, 345-375.
- Özdoğan, M., Parsinger, H., Karul, N. (1999). “Kırklareli Höyüğü 1997 Yılı Kazısı”. 20. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1*, 139-164.
- Özgüç, T. (1979). “Assur Ticaret Kolonileri Çağına Ait İnsan Biçimli Kap”. *Belleten*, XLIII, 261-272.
- Özgüç, T. (1982). *Maşat Höyük II. Boğazköy’ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi*. Ankara.

- Özgülç, T. (1983). "New Finds from Kanesh and What They Mean for Hittite Art". (ed. R. M. Boehmer, H. Hauptmann). *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasiens. Festschrift für Kurt Bittel*, Mainz am Rhein, 421-426.
- Özgülç, T. (1999). "Vases Used for Ritual Purposes from Eskiyapar". *Bulletin of the Middle Eastern Culture Center in Japan (BMECCJ)*, XI, 1-22.
- Özgülç, T. (2005). *Kültepe Kanış/Neşa*. İstanbul.
- Öztan, A. (2007). "Köşk Höyük. Niğde-Bor Ovası'nda Bir Neolitik Yerleşim". (ed. M. Özdoğın, N. Başgelen). *Türkiye'de Neolitik Dönem*, İstanbul, 223-235.
- Öztan, A., Özkan, S. (2003). "Çizi ve Nokta Bezekli Köşk Höyük Seramikleri". (ed. M. Özdoğın, H. Hauptmann, N. Başgelen). *Köyden Kente Yakın-doğ'u'da İlk Yerleşimler 2. Ufuk Esin'e Armağan*, İstanbul, 447-458.
- Plessner, H. (1961). "Sprache, Imitation und Reziprozität die Überhöhung des Auge-Hand-Feldes durch die Sprache". (ed. G. Mann, A. Heu□). *Propyläen Weltgeschichte. Vorgeschichte-Frühe Hochkulturen*, Erster Band, Berlin.
- Sagona, A. G. (1984). *The Caucasian Region in the Early Bronze Age, Part i-iii*. Oxford.
- Schliemann, H. (1972). *Troja: Results of The Latest Researches and Discoveries on the Site of Homer's Troy, and in the Heroic Tumuli and Other Sites, Made in the Year 1882; and A Narrative of A Journey in the Troad in 1881*. Chicheley.
- Schliemann, H. (1990). *Bericht über die Ausgrabungen in Troja in den Jahren 1871 bis 1873*. (ed. M. Korfmann). München, Zürich.
- Schmidt, H. (1902). *Heinrich Schliemann's Sammlung: Trojanischer Altertümer*. Berlin.
- Schwarzberg, H. (2006). "Neolithische Gesichtsgefäße von Aşağı Pınar, Türkisch Thrakien". (ed. S. Conrad, R. Einicke, A. E. Furtwängler, H. Löh A. Slawisch). *Pontos Euxeinos. Beiträge zur Archäologie und Geschichte des Antiken Schwarzmeer- und Balkanraumes*. Langenweißbach, 1-12.
- Schwarzberg, H. (2010). "Mirrors and Masks? Menschliche Gesichter auf Gefäßen des mittel- und südosteuropäischen Neolithikums". *Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle*, Band 4, 61-72.
- Secher, J. (1993). "Körperbestattung und Kremation-ein Gegensatz?". *Istanbul-er Mitteilungen*, 43, 219-226.
- Sevin, V., E. Kavaklı (1996). "Karagündüz Höyüğü ve Nekropolü 1994 Yılı Kurtarma Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, XVII/1, 337-361.
- Sipahi, T. (1995). "Kültepe'den Sepet Kulplu Madeni Bir Kap". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 377, Cilt: XXXVII, Sayı: 1-2, 711-718.

- Sipahi, T. (2014). “2013 Çalışmalarının Işığında Eskiypar Kazıları”. 4. *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, 45-58.
- Sperling, J. W. (1976). “Kumtepe in the Troad, Trial Excavation, 1934”. *Hesperia*, 45/4, 305-364.
- Şahoğlu, V. (2007). “Çeşme-Bağlararası: A New Excavation in Western Anatolia”. (ed. F. Felten, W. Gauss, R. Smetana). *Middle Helladic Pottery and Synchronisms*. Proceedings of the International Workshop held at Salzburg. October 31st-November 2nd, 2004. Wien, 309-322.
- Tokat, L. (2009). “Dinin Sembolik Dili”, *Milel ve Nibal*, 6 (1), 75-98.
- Türk, D. (2012). “Eleştirel Gerçekçilik Üzerine”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Dergisi*, 67 (3), 189-217.
- Uhri, A. (2014). *Anadolu’da Ölümün Tarihöncesi. Bir Geleneğin Oluşum Süreçleri*. İstanbul.
- Umurtak, G. (1996). “Anadolu’nun Batı Bölgeleri’nde ve Trakya’da Tunç Çağları Öncesi Yerleşmelerde Bulunmuş Olan Ayrışık Kaplar”. *Anadolu Araştırmaları*, XIV, 479-517.
- Uzunoglu, E. (1983). *Anadolu Medeniyetleri I*. (ed. F. Edgü). Avrupa Konseyi 18. Avrupa Sergisi, İstanbul 22 Mayıs-30 Ekim 1983, Ankara.
- Uzunoglu, E., Baykal-Seher, A., Kızıltan, Z., Tulunay, F., Tuzcular, A., Yıldız, F., Donmaz, V., (1994). *Çağlarboyu Anadolu’da Kadın. Anadolu Kadınının 9000 Yılı*, Topkapı Sarayı Müzesi, 29 Kasım 1993-28 Şubat 1994, Ankara. 36-115.
- Warner, J. L. (1994). *Elmalı-Karataş II: The Early Bronze Age Village of Karataş*. Bryn Mawr, PA.
- Yakar, J. (1985). *The Later Prehistory of Anatolia: The Late Chalcolithic and Early Bronze Age*, BAR International Series 268 (i, ii). Oxford.
- Yazoglu, R. (1998). “Antropomorfizm ve Hıristiyanlık”. *EKEV Akademi Dergisi*, 1 (2), 259-273.
- Yildirim, T. (2010). “Ludwig Andreas Feuerbach’ın Yansıtma Din Teorisi ve Eskatoloji Eleştirisi”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1(1-2), 65-85.
- Yığıtpaşa, D. (2012). “Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Seramikleri Üzerinde Görülen Figürlü ve Bitkisel Bezemeler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (25), 613-628.